

Kié az egyetem?

KOZMA TAMÁS: *Kié az egyetem?*
A felsőoktatás nevelésszociológiája.
 Budapest, 2004, Új Mandátum Kiadó,
 242 oldal 2980 Ft.

Kozma Tamás szociológus, a Debreceni Egyetem tanára, az Oktatókutatató Intézet korábbi főigazgatója a magyarországi társadalomtudomány (oktatókutatás, nevelésszociológia) egyik legjelesebb művelője. *Bevezetés a nevelésszociológiába* című munkáját, mely több kiadásban jelent meg (1974, 1977, 1994, 2001) pedagógus és szociológia szakos hallgatók tízezrei olvasták. A jelen recenzióknak tárgyát adó kötet tudományos előzményeként azonban nemcsak e szak-szociológiai bestseller említendő, hanem az 1990-ben publikált *Kié az iskola?* című könyv is.

A kilencvenes évek kezdetétől jól megfigyelhető a magyarországi felsőoktatás jelentős mértékű átalakulása.¹ Új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. Európában az oktatásban és különösen a felsőoktatásban résztvevők száma rendkívüli módon növekedett az utóbbi évtizedekben. E növekedés mozgatórugói a gazdaság és az oktatáspolitikai modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok és szüleik voltak.² „A tömegessé válás kapcsán átalakult felsőoktatás alapvető sajátossága a rendkívüli komplexitás.”³ A XXI. század embere számára már nem kérdés, hogy a technikai fejlődés és a gazdasági növekedés fenntartása miatt egyre több magasan (főiskolai, egyetemi) kvalifikált szakemberre van szükség. Sőt azt figyelhetjük meg, hogy a bizonytalan munkaerőpiac növekvő követelményei ismeretében megnő a fiatalok oktatási, illetve tudásigénye (minőségi és mennyiségi értelemben egyaránt), ezzel ki-

vánva erősíteni munkavállalói kilátásaikat. A szociális és oktatáspolitikai természetszerűleg támogatta e növekedést, részben a nemzetközi normává vált konformitások, részben a fiatalok esélymegtartásának (sőt a hátrányos helyzetű fiatalok esélynevelésének) egyik eszközeként.

„A közép- és felsőfokú oktatás expanziója mellett nagyszabású oktatási reformok is lezajlottak. Közép- és Kelet-Európában a nyolcvanas évek végén drámai változások történtek. Ezek közül a fontosabbak: oktatás depolitizációja, vagyis a véget ért rendszer merev ideológiai kontrollja és orientációja; az állami monopólium összeomlása az oktatásban a magán- és felekezeti iskolák engedélyezésével; annak elismerése, hogy a diákoknak és szüleiknek jogában áll megválasztani útjukat az oktatási rendszerben képességeiknek megfelelően és szándékaik szerint; az oktatás adminisztratív és menedzselési hátterének decentralizációja, illetve az iskolai autonómia

kialakulása. A változások közé tartoznak az új oktatási törvények, a strukturális reformok, akárcsak a tantervi, szervezeti és pedagógiai újítások.⁷⁴

Mit keres a nevelésszociológus az egyetemen és a főiskolán? – teszi fel a kérdést a szerző s a választ így fogalmazza meg: „Azokat a folyamatokat, amelyek a hallgatók, az oktatók és a felsőoktatás megannyi más munkatársa között nem tervezetten, nem szervezett formában, hanem maguktól spontán módon mennek végbe. [...] A felsőoktatási intézményeket – egyetemeket, főiskolákat – úgy tekintjük, mint egy tulajdonképpen ismeretlen közösség, az adott egyetemi-főiskolai hallgatók és oktatók „lelőhelyét”, tartózkodási körzetét. Megfigyeljük és megpróbáljuk megérteni őket.”

A *Kié az egyetem?* című kötet két hatalmas fejezetre bomlik. A felsőoktatás, mint kutatási probléma címmel bevezetett tudományos értekezés az első fejezetben a felsőoktatás-politika témáját taglalja. A szerző a felsőoktatási rendszer iránt megnyilvánuló új és újabb társadalmi kihívások (globalizáció, expanzió, új népvándorlás), az ezekre adott politikai válaszok (diverzifikáció, privatizáció, virtualizáció) és az irányításban bekövetkezett változások elemzésén keresztül vezeti el az olvasót a felsőoktatási reformfolyamat elemeinek bemutatásáig (finanszírozási, integrációs, társadalmi egyenlőtlenség viták és a felsőoktatás). „Oktatáspolitikán – írja a szerző – a következőkben azokat a szándékokat és döntéseket értjük, amelyek az oktatás különféle szintű irányítói megfogalmaznak, és amelyek az oktatásügyi történetekben megvalósulnak, dokumentálhatók. Az oktatáspolitikát tehát úgy értelmezzük, mint az egyénektől már függetlenné vált, jellegzetes reagálást a társadalmi változásokra. Minden oktatáspolitikai történeti események sodrában, a társadalmi erők függvényében alakul. Változásukat, átalakulását is úgy értelmezzük, mint az oktatáspolitikusok vá-

laszait a makrotársadalmi »kihívásokra«⁷⁵ Megalapozottnak tűnik a feltételezés, megváltozott az oktatás szerepe a társadalmon belül, az egyén lett „a politikacsinálók és a közvélemény új krédója: az egyén, a szabad választás, az egyéni szükségletekben és vágyakban megmutatkozó sokféleség, a verseny és a teljesítmény primátusa, ugyanakkor a 70-es évekig magasra értékelt célok – mint az egyenlőség, szolidaritás, együttműködés – megbecsülése odalett”.⁷⁶

A könyv második gyűjtőfejezete a felsőoktatási intézmény címet viseli. Tíz alfejezetében az oktatók, a nem oktató dolgozók (kutatók, adminisztratív és irányító munkatársak) és a hallgatók alkotta világ, valamint az egyetemi-főiskolai, intézményi infrastruktúra és kubatúra által fizikailag meghatározott környezeten belül zajló dolgok bemutatását teszi meg a szerző. A könyv minden bizonnyal legtöbbet forgatott fejezetei lesznek az ide tartozók. A szerző rendkívül szemléletes stílusban mutatja be az oktatói szerepeket, az oktatók világát (A tudós, A tanár, A hivatalnok; 144–152). „Hogyan válik az egykor titokzatos varázslóbból előbb külön, aztán szegény, aztán megkeseredett és marginális személy, majd pedig egyszerű tagja a honi pedagógus társadalomnak?” – kérdezi a szerző. A választ Becher, Chait, Bourdieu és Altbach gondolatainak bevonásával árnyalja. Az egyetemi oktatók önmeghatározásának kérdését, a tudós-kutató-pedagógus szerepkört részleteiben tárgyalja a kötet 11. alfejezete. Itt bemutatásra kerülnek a Bourdieu-i „homo academicus”⁷⁷ környezetének, a tudományos közösségnek, továbbá az oktatói szerepeknek és a szerepekbe kódolt feszültségeknek a részletei. „Feszültségek keletkeztek ugyanis a tanári szerepen belül az átalakuló követelmények és ellentétes elvárások miatt. [...] Az új hallgatóság megjelenésével [ún. nem szokványos hallgatók] olyan fiatalsággal kerül szembe, amely nem osztja a tanár kultúráját. A fiatalokat külön

meg kell győzni és meg is kell nyerni annak a kultúrának, amelyet a felsőoktatási tanár képvisel. [...] Radikálisan változnak a hagyományos diszciplínák részarányai a képzésben. Már nem a diszciplínák határozzák meg a képzés szerkezetét, menetét, hanem más, a felsőoktatáson kívüli szempontok (pl. elhelyezkedés, »piaci igények«, hallgatói érdeklődés stb.» (149–150) „Új elvárások jelennek meg, nem elitképzés, egyidejűleg oktatás, kutatás, szakképzés, regionális innováció, tanácsadás, szakértés, kisebbségek és a nők támogatása, a kisvállalkozók, az innováció, a diákéletmód szolgáltatásként való nyújtása, vagyis a felsőoktatás hagyományos céljai, elitképző céljai eltűnésével új meg új igények jelennek meg.”⁸

Kozma Tamás rámutat arra is, hogy mindez hatással van az oktató-hallgató viszonyra is és jelentősen átalakítja azt: „Mind a fiatal, mind a tanár rászorulna a mester-támvány kapcsolatra. A hallgató azért, hogy közösséget tudjon maga mögött, az oktató pedig azért, hogy tanárként megerősítést nyerjen...” (150.)

A hallgatók világa két fejezetben kerül bemutatásra (a szerző külön fejezetet szentel a pedagógusjelölt hallgatóknak) (117–144). „A csökkenő lélekszámú társadalmakban – írja a szerző –, ahol a fiatalok ráadásul mind hosszabb időt töltenek tanulással (különbféle szervezeti formákban), a campus egyre hosszabb életszakasz lakóhelyévé és szocializációs terepévé válik.. Nemcsak világtól elzártságot és a tanulásra koncentráltást jelent persze ez, mint az egykori kolostori iskolákban. Sokkal inkább olyan alternatív életfomát, amelybe bele kell szokni, illeszkedni (nevelődni, szocializálódni); és amely a maga viszonylagos elzártságával és önellátásával egy alternatív társadalmi élet lehetőségét sugallja.” (119.) A szerző az Ifjúság 2000 vizsgálat kutatási eredményeinek bemutatásával ábrázolja a témát úgy, hogy számos nemzetközi (tengerentúli, sőt afrikai) esettanulmány-részletet

és példát is felhasznál. A fentebb említett jelenség úgy írható le, hogy a személyes élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása fokozódik, megváltoznak az ifjúságnak a felnőtt társadalomba integrálódásának útvonalai. A munka státusz útvonala nyitottabbá válik, de ugyanakkor bizonytalanabbá és kockázatosabbá. A munkába való átmenetet jellemzi a tanulmányok ideje alatti részmunkaidő és diákmunka lehetőségek használata, illetve a pályakezdés során a munkalehetőségek szűkülésére és a diplomapiacra való mobilitásra való felkészülés és várandóság.

Az egyetemi évek korszakában növekszik az életszakasz autonómiája, melynek alapja az autonóm intézmény látogatása, ugyanakkor az iskolai közösségi téren kívüli tevékenységek rendkívüli sokfélesége jön létre a kisebb-nagyobb baráti körök, az öntevékeny jellegű csoportok (művészeti, alkotóköri, zenekari, irodalmi, kézműves, közéleti, mozgalmi) területén, mely meghatározza a szabadidő-szenárió jellemzőit, melynek kísérő körülményei a tudástőke megszerzéséért és a megfelelő minőségű oklevelek megszerzéséért zajló verseny, valamint a feszültségoldó technikák (alkohol, dohányzás, drog) fokozott használata. Az ifjúkor tehát már nem korlátozódik kizárólag az iskolai oktatásból induló, abban megalapozódó végzettség révén felépíthető karrierre. A fiatalok elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett talán éppen emiatt is csökken. „Mivel a felnőtt értékrenddel már nem tudnak mit kezdeni, önmagukra vannak utalva, és ez az önmagukra utaltság sohasem volt igazán jó iskola. Az azonban mindig problémákhoz vezet, ha valamelyik korcsoport csak saját nemzedékén belül számíthat együttműködésre és az idősebb nemzedéktől egyre kevésbé.”⁹

A fiatalok az iskolai ifjúsági korszakban a felnőtt lét kötöttségeitől mentesülnek. A kulturális tőke begyűjtése azzal, hogy az

oktatási időszak kitolhatóvá válik, lassabban és ugyanakkor mélyebbre beágyazottan (tudatosabban) történik. Állíthatjuk tehát, hogy az ifjúsági életszakasz – és ezen belül különösen a mai egyetemista fiatalok jellemzője –, hogy megpróbálnak minél több papírt begyűjteni az oktatásban és a szakképzésben, próbálják (tervezik) megvetni lábukat a munkaerőpiacon, illetve különféle egyéni karriertervekkel és stratégiákkal készítik elő magukat arra, és próbálják fejleszteni felnőtt identitásukat, új életstílust kialakítani, új barátokat szerezni, szexuális és kollegiális kapcsolatokat létesíteni, eljutni bizonyos szintű pénzügyi függetlenségig, s – ha erre lehetőség mutatkozik – elhagyni a családi otthont.¹⁰

Kozma Tamás könyvének fentebb idézett sorait olvasva kinek ne csengenének a fülében Széchenyi István szavai: „... még a kelletténél is többe tenni buzgó fiatalok túlzásit is némileg megbocsáthatóknak tartom; mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, melynek híját azonban fiatal kebelben semmi a világon nem pótolhatja ki; mert az isteni szikrának nincs szurrogátuma. S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért.”¹¹

A felsőoktatási intézményről magáról szóló fejezet fontos része az egyetem-főiskola, mint regionális kulturális és tudásközponti feladatokat is ellátó intézmény helyének, szerepének, de felelősségének elemzése. „A felsőoktatás regionális kutatása sajátos szemléletmód – írja Kozma Tamás –, amely a felsőoktatási intézményt és régióját együtt, egységként fogja föl (az intézmény a régió „szülötte”, illetve maga a régió az intézmény hatására fejlődik.) Az intézményt a régióban élők tanulási, képzési stb. szükséglete hívja életre; az intézmény pedig betölti a régiókban élők társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai szükségleteit.” (199) Ezen alfejezet számunkra – a Szegedi Tudományegyetem

polgárai számára – kiemelt figyelmet érdemel, hiszen a mi intézményünk a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióban, nemcsak mint geopolitikai egységben, hasonló történelmi és társadalmi gyökerekkel, múlttal, hagyománnyal és ugyanakkor jövőképpel is rendelkezik a kurrikuluma szerint is.

A kötet utolsó fejezete a Hogyan tovább? kérdésre keresi a választ. A szerző kiemeli, hogy a felsőoktatási rendszerben a kilencvenes évek eleje óta végbement expanzió, tehát az oktatás eltömegesedése úgynevezett harmadfokú képzés (*tertiary aducation*) meghódításával nem áll meg, hanem „folytatódik és megy tovább. S mivel egyelőre több formális fokozata az oktatási rendszereknek általában nincs, mintegy megteremti a maga »negyedik fokozatát«” (212) Kozma professzor úr így folytatja az oktatás negyedik fokozata kialakulásának leírását: „...az oktatás negyedik fokozata iránt nemcsak azért lesz növekvő igény, mert a lakosság egyre iskolázottabbá válik. Hanem azért is – sőt egyre inkább azért –, mert amit a bevándoroltak otthon megtanultak, az nem vagy csak részben adekvát mindazzal, amit itt találnak, ami itt vár rájuk. Ha mindez igaz, akkor a negyedfokú képzés iránt új, eddigénél nagyobb és intenzívebb társadalmi szükséglet fogalmazódik meg, és oktatáspolitikai válaszra vár.” (226.) Az Európai Bizottság kutatója, Barbara Stalder szerint „A diploma elértéktelenedése, valamint a magasan kvalifikált munkaerő iránti igény, létrehoz egy tanulási spirált: a fiataloknak a lehető legtovább kell az oktatás berkein belül maradniuk, s egyre több bizonyítványt kell begyűjteniük. Következésképp az iskolák, egyetemek és szakmai képzőhelyek azt kockáztatják, hogy azon fiatalok „városzobáivá” válnak, akik sikertelenül próbálkoztak a munkaerőpiacon.”¹² „Nem egyszerűen arról van szó, hogy differenciáltabbá váltak az esélyek, hanem napi aktualitássá válik a tudásmonopóliumok újrendeződése. Szinte napi egymásutánban jönnek létre új

kódrendszerek, és csak az marad talpon, aki ezeket a kódokat gyorsan meg tudja fejteni. A kódolás és a dekódolás feladata nagyban függ attól, hogy a társadalom hatalmi szerkezete milyen lehetőségeknek ad teret illetve mit ösztönöz.¹³ Miközben a magas végzettségi igénytel bíró gazdaság néhányak számára új lehetőségeket teremt, ugyanakkor a kvalifikáltság inflálódása miatt a nem erős papírral bíró fiatalok nehéz helyzetbe kerültek. Ezt a tendenciát fokozza a magyar (de általában a globális) felsőoktatási rendszeren belüli intézményközi versengés, mely a hallgatók felvételi jelentkezésének megszerzéséért folyik és a szakok-képzések diplomapiacra való válós (vagy aktív egyetemi PR tevékenység eredményeként kialakított) értékességének bizonyításával alapozódik meg.

Végezetül néhány gondolat a kötet külsínéről. A B/5 formátumú kötet tipográfiájában és szerkesztési munkájában hűen támasztja alá a szerzői célokat (oktatásban való használhatóság, olvashatóság, jól tagolt szerkezet). A kötethez CD-melléklet tartozik, közel 65 megabájtnyi tartalommal. A diszk könnyű kezelhetőségét meghatározza a html tartalomjegyzék, melynek linkjei az adott könyvrészlet, fejezet tartalmának feldolgozását segítő, de az ismeretek, jártassággá és készséggé fejlesztését is magába foglaló céllal születtek. A melléklet szerzőinek¹⁴ nem titkolt szándéka volt, hogy használható segédanyagot csatoljanak a könyvhöz, amellyel a felsőoktatás-szociológiai kurzusok hallgatóit az önálló feldolgozáshoz, vizsgára való felkészüléshez eredményesen segíthetik.

Kozma Tamás legújabb könyve nemcsak a tudományos közélet számára jelent igazi csemegét, – hiszen vállalt célja szerint is – mind az oktatásméleti szemináriumok, ifjúságkutatói gyakorlatok, nevelésszociológiai kurzusok oktatói, mind pedig hallgatói számára érdekes és hasznos olvasmány lehet, sőt általában véve – s ezt a szerző szemléletes stílusa garantálja – a felsőoktatási intézmé-

nyek, mint a magyar oktatási rendszer egyik legérdekesebb elemeinek élete és működése, szereplői és környezete iránt érdeklődő szélesebb olvasókörönség is nagy élvezettel forgathatja.

JANCSÁK CSABA

JEGYZETEK

¹ Lásd KOZMA TAMÁS: Nemzetközi trendek. *Educatio*, 1994/1; KOZMA TAMÁS: Expanzió. *Educatio*. 1998/1 és Valóság – Interjú Kozma Tamással (az interjút készítette Liskó Iлона) *Educatio*, 2000/1, 115–124.

² POLÓNYI ISTVÁN: Egyre többet, egyre kevesebbet? *Educatio*, 2000 tavasz, 47.; GÁBOR KÁLMÁN: Társadalmi átalakulás és ifjúság. In *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. Szeged, Belvedere, 2000. 13–36.

³ HRUBOS ILDIKÓ: Új paradigmá keresése az ezredfordulón. *Educatio*, 2000/1. 23.

⁴ ANDY FURLONG – BARBARA STALDER – ANDREA AZZOPARDI: *Sebezhető ifjúság*. Szeged, 2004, Belvedere, 17.

⁵ KOZMA TAMÁS: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, 2001, TK.; idézi KOZMA: *Ki az egyetem?* Budapest, 2004, ÚMK. 23.

⁶ D. KALLEN: Thirty Years of Secondary Education. *European Journal of Education*, 1995/30. 458.

⁷ P. BOURDIEU: *Homo academicus*. Edition de Minuit, Paris, 1984.

⁸ LUKÁCS PÉTER: *A felsőoktatás expanziója*. (Előadás az Ifjúság az új évezredben című konferencián, 2002. november 27. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)

⁹ LENGYEL LÁSZLÓ: *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. In *Társadalmi átalakulás és ifjúság*. Szeged, Belvedere, 2000. 45.

¹⁰ GÁBOR KÁLMÁN: Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben*. Szeged, 2004, Belvedere. 28–73.

¹¹ Széchenyi István: *A Magyar Akadémia körül*.

¹² Sebezhető ifjúság 18.

¹³ GÁBOR KÁLMÁN: Az ifjúságkutatás a kilencvenes években. *Educatio*, 1995 nyár. 197.

¹⁴ Balla Ildikó, Barta Ágnes, Fináncz Judit, Horkai Anita, Keller Magdolna, Kiss Annamária, Nagy Krisztina, Neszt Judit, Rákó Erzsébet,